

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בהר, תשע"ד
מספר 1067מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אתגר השמיטה: פרק בהנהגת הציבור בישראל אליעזר גולדשמידט

"בשישית קולות, בשביעית מלחמות, במוצאי שביעית בן דוד בא" (סנהדרין צז, ע"א).

בעיית השמיטה מלווה אותנו מאז חידוש ההתיישבות החקלאית בארץ ישראל, החל בשמיטת תרמ"ט (1889). במרכז הזירה עומד 'היתר המכירה' (מכירת קרקע בארץ ישראל לנוכרי למשך שנת השמיטה), הוא להט החרב המתהפכת, והיחס אליו היה ועודנו ציר המחלוקת המפלגת את הציבור בישראל. הרבה מאוד נכתב על היתר המכירה, תולדותיו, תומכיו ומתנגדיו, ותקצר היריעה. תומכי היתר המכירה מסתמכים על הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, שביסס את ההיתר והאמין בצורך להנהיגו. המתנגדים להיתר ממשיכים את עמדתו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ זצ"ל (חזון אי"ש), שפסל את היתר המכירה ונלחם בו בכל כוחו. בין גישותיהם הקוטביות של שני גאוני עולם אלה אנו מנווטים גם היום את דרכנו בנושא השמיטה.

עיון בכתביהם של הרב קוק והחזו"א ובעיקר באיגרותיהם מראה שהמחלוקת ביניהם, מלבד היבטים הלכתיים, היא מחלוקת רעיונית-אידיאולוגית: לא אם יש אפשרות הלכתית להיתר המכירה אלא אם נכון וראוי ללכת בדרך זו.¹ הרב קוק האמין שחובתו, כרבו של היישוב המתחדש, למצוא דרך שתאפשר את המשך קיומה של החקלאות הכללית ובייחוד את רצף היצוא החקלאי, שבהם ראה את ניצני הגאולה. כך ראו זאת גם הרבנים הראשיים שבאו בעקבותיו. אבל החזו"א העמיד במרכז את הצורך במסירות נפש לקיום מצוות התורה. יכולתו ונכונותו של הציבור הכללי לעמוד בעול השמיטה לא היו בין שיקוליו: המועטים שיקיימו את השמיטה יקדשו שם שמים ויוכיחו את נצחיות התורה.

מעניין להשוות את המחלוקת הרעיונית סביב היתר המכירה להתלבטות ההיסטורית בעניין שמיטת כספים ותקנת הפרוזבול של הלל הזקן. "פרוזבול אינו משמט", זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את זה ועוברין על מה שכתוב בתורה (דב' טו: ט) "הַשְּׁמֵר לְךָ פֶּן-יִהְיֶה דָבָר עִם-לְבַבְךָ בְּלִיעַל" וגומר, "התקין הלל פרוזבול" (שביעית י, ג).

הלל ראה בדורו שאין העם יכול לעמוד בדרישתה המוסרית של התורה להלוות לנצרכים כאשר אין כל ביטחון שהחוב יוחזר ותיקן את הפרוזבול המאפשר לעקוף את מצוות שמיטת הכספים, ובלבד שלא תבטל מצוות הלוואת כספים לנצרכים. בדורותינו ראה הרב קוק שאין העם יכול לעמוד בדרישתה של התורה להשבית את הפעילות המשקית החקלאית למשך שנה תמימה ועמד ותיקן את היתר המכירה לאלה שאין בכוחם לקיים את מצוות השמיטה במלואה, ובלבד שלא תיעצר תנופת ההתיישבות והחקלאות החדשה.

* הרב פרופ' אליעזר גולדשמידט הוא פרופ' (אמריטוס) בפקולטה לחקלאות ברחובות, האוניברסיטה העברית בירושלים.
¹ אגרות ראייה קפ"ט, הוצאת מוסד הרב קוק; שתי אגרות חזון אי"ש על שומרי שביעית וצורך לחזקם, הוצאת "מוריה".

איננו יודעים אם נתקל הלל בהתנגדות של חכמי דורו להיתרו המרחיק לכת. אבל בת קול להתנגדות ניתן לשמוע מדבריו של האמורא שמואל שחי בבבל כ-300 שנה אחרי הלל: "הא פרוסבלא עולבנא דדייני הוא, אם איישר חייל אבטליניה" (=פרוזבול זה עלבון לדיינים הוא, אילו היה בכוחי הייתי מבטל אותו) "שנוטלין ממון שלא כדין בחזקה" – רש"י (גיטין לו, ב). אבל בפועל לא היה מי שביטל את הפרוזבול. אדרבה: הפרוזבול נעשה נורמטיבי עד ש"נאמן אדם לומר פרוזבול היה בידי ואבד ממני" (גיטין לז, ע"ב).

בוויכוח על תולדות היתר המכירה ישנה בזמננו נטיה להציג את תומכי ההיתר כאילו היו מיעוט מבוטל. הצגה זו רחוקה מן האמת. מלבד הרבנים הראשיים גם כמה מחשובי הרבנים, כגון הרב צבי פסח פרנק זצ"ל, רבה של ירושלים, ראו בהיתר המכירה היתר הלכתי לגיטימי.² הפוסק הירושלמי, הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, החזיק כל ימיו בדעה שיש בסיס הלכתי לנוהגים על פי היתר המכירה,³ ויש על כך גם עדויות רבות בעל פה.⁴ גם הראשל"צ הרב עובדיה יוסף זצ"ל הכיר בהיתר המכירה ותמך בו.⁵ חשוב מאוד סיכומו של הרב הראשי אברהם שפירא זצ"ל:

כאמור, קו בולט בנידון הוא, שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשארו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה.⁶

כלומר, לאלה שהאחריות להנהגת הציבור בישראל מוטלת על כתפיהם ברור היה תמיד שצריך להביא בחשבון את השיקולים הכלליים ולהמשיך בהפעלתו של היתר המכירה.

בהקשר זה יש עניין רב בדברים שנמסרו מפי הראשל"צ הרב יצחק יוסף שליט"א בכנס השנתי ה-26 של 'מכון התורה והארץ' שהתקיים לאחרונה בשיתוף בית הספר הגבוה לטכנולוגיה בירושלים. הראשל"צ סיפר כי הרב יוסף אפרתי ניסה לשכנע את הרב עובדיה יוסף לצאת נגד היתר המכירה בטענה שההיתר כיום כבר לא רלוונטי, משום שבזמן הזה ניתן להשיג פירות וירקות מחו"ל, והצרכן אינו נזקק עוד להיתר זה. הרב עובדיה שאל אותו: "ומה עם החקלאים? הם כן זקוקים להיתר זה". ענה לו הרב אפרתי, שהיה יד ימינו של הרב יוסף-שלום אלישיב: "הלעיטהו לרשע וימות", כלומר אין לנו אחריות על הרשעים הללו. אמר לו הרב עובדיה: "זוהי נקודת המחלוקת ביני לבין הרב אלישיב. אנו מרגישים אחריות כלפי כלל ישראל, ואנו חייבים לדאוג לתקנתם".⁷

התמונה ששרטטנו כאן אינה מלאה. חידוש קיומה של השמיטה לאחר נתק היסטורי של כ-1500 שנה ושינוי כל מערכות החיים עורר וממשיך לעורר קולות ומלחמות שגם להם היבטים הלכתיים ואידיאולוגיים – יכול נוכרים, אוצר בית דין, גידול במצעים מנותקים – אלה רק כמה מן הנושאים הבווערים. אבל קצר המצע מהשתרע, ובמאמר זה לא ניתן אלא להעלות ראשי פרקים.

לסיכום: בנושא השמיטה כמו בנושאים הלכתיים רבים, ישנו פער שאינו ניתן לגישור בין האידיאל של קיום ציווי התורה כפשוטם ללא היתרים והתחכמויות ובין הרצון למצוא דרכים הלכתיות מעשיות 'שוות לכל נפש', המאפשרות להתמודד עם אתגר השמיטה בישראל של ימינו. ראייה כוללת של המציאות הציבורית המורכבת שלנו בישראל חייבת להביא את כל העוסקים והפוסקים בנושא השמיטה לידי הבנה שאין לנו היום דרך אחת ויחידה.

ישנן דרכים שונות המתאימות כל אחת למגזר אחר: היתר המכירה לאלה, ושמיטה ככל פרטיה ודקדוקיה לאלה. אין מקום לחרמות ולגידופים, יש צורך בכבוד הדדי, בבחינת "אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון את דעתו לשמים" (משנה מנחות יג, יא), מתוך הערכה לגיבורי כוח המוסריים גם עתה את נפשם וממונם על קיום מצווה יקרה זו.⁸

² ראו למשל איגרת השביעית של הרב צבי פסח פראנק, רבה של ירושלים, בערב שמיטת תרצ"ח (בספרו הדרת הארץ).

³ בספרו של הרב ש"ז אויערבך מעדני ארץ על הלכות שביעית מוקדשת ההקדמה לביסוסו ההלכתי של היתר המכירה. הספר יצא לאור לראשונה בתש"ד, נדפס שנית בתשל"ב, ושלישית עם אותה הקדמה בתשנ"ב.

⁴ ראו לדוגמה על פגישתם של הרבנים הראשיים אליהו בקשי-דורון שליט"א והרב ישראל מאיר לאו שליט"א עם הרב ש"ז אויערבך בשנת תשנ"ד; בשו"ת בנין אב של הרב אליהו בקשי דורון חלק ד', ס"ב.

⁵ שו"ת יביע אומר חלק ג', יו"ד י"ט; חלק ח', חו"מ ב'.

⁶ הקדמת הרב אברהם שפירא למדריך השמיטה תשמ"ז; חזרה ונדפסה בקובץ קטיף שביעית תשמ"ז, ע' 10-13, בהוצאת מכון התורה והארץ.

⁷ פורסם בכתב-עת מצב הרוח גליון 268, כ"ג בשבט תשע"ד, 24.1.14, ע' 10.

⁸ גם כל יחיד ויחיד צריך לכלכל את מעשיו בתבונה; לדוגמה, לענ"ד, היתר המכירה אינו מיועד לגינות בית ובהן יש לקיים את הלכות השמיטה במלואן.

לא נותר לנו אלא לייחל שיקרבו ויגיעו ימות המשיח, ואז יערה עלינו רוח ממרום, ונזכה להחזיר גם את עטרת השמיטין והיובלות לקדמותה (רמב"ם הל' מלכים יא, א).

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן